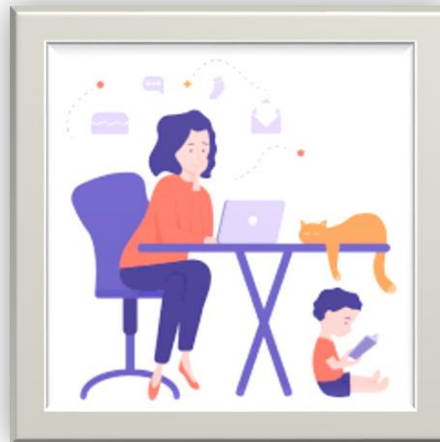
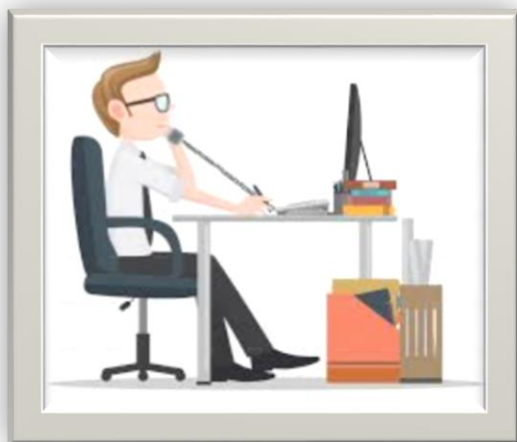

**СТУДИЈА ЗА ЕФЕКТИТЕ ВРЗ ПРИВАТНИОТ СЕКТОР ОД ИКТ ИНДУСТРИЈАТА ПОГОДЕН
ОД ЗДРАВСТВЕНО-ЕКОНОМСКАТА КРИЗА ПРЕДИЗВИКАНА ОД ВИРУСОТ COVID-19 СО
ПРЕПОРАКИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО ПОСЛЕДИЦИТЕ**

Скопје, мај 2020

Напомена:

Оваа студија е подготвена од Маријана Андриќ, во соработка со Платформата за јавно – приватен дијалог сочинета од Стопанска комора на Македонија, Стопанска комора за информатички и комуникациски технологии – МАСИТ, Стопанска комора на северозападна Македонија и Сојуз на стопански комори на Македонија. Студијата е подготвена во координација на ЕПИ ЦЕНТАР Интернационал и со поддршка на американскиот народ преку Агенцијата на САД за меѓународен развој (УСАИД). Мислењата изразени во оваа Студија за ефектите врз ИКТ индустријата предизвикана од пандемијата од КОВИД-19 со предлози за надминување на последиците, им припаѓаат на авторите и не ги изразуваат ставовите на Агенцијата на САД за меѓународен развој или на Владата на Соединетите Американски држави.

1. Предговор

Соочувањето на Индустијата за информатичко комуникациски технологии со кризата предизвикана од корона вирусот се случи со експресна реорганизација на работењето во домашни услови. Генерално претпријатијата од оние индустрии каде работењето може да се врши далечински (каде се вбројува и ИКТ индустријата) беа принудени да го организираат работењето за работа од дома на подолг рок.

Тоа предизвика пред се инвестиции во техничка опрема и телекомуникациска инфраструктура со цел да се создадат непречени услови на работењето во домашни услови задржувајќи го нивото на квалитет поставен при извршување на работните задачи од работните простории на работодавачот.

Од друга страна вредноста на дигиталната трансформација никогаш не била позначајна. Примената на дигиталната технологија во новонастанатата состојба е непроценлива како за стопанството така и за населението пошироко. Статистиките покажуваат огромен пораст на активностите реализирани преку дигиталните канали пред се во домаќинствата за извршувањето на основните набавки а секако и кај бизнисите кои неминовно преминаа кон примена на одделни алатки било да се работи за комуникација како основна потреба или пак за подобрување на бизнис процесите и деловната активност генерално.

Со користење на различни алатки за виртуелни средби како Zoom, GoToMeeting, Skype, Slack и слични, се заменија традиционалните состаноци со физичка комуникација кои можеби влијаат на ефикасноста, но тоа е од незначителен обем.

Комуникацијата на документите е следниот сегмент каде се интервенираше при што дигиталното примање, архивирање, одобрување и обработка на документацијата во голема мера влијае на унапредување на административното работење пред се, а секако и на останатите сегменти во функционирањето. Промените во овој дел се нешто што секако требаше да се случи порано или подоцна но новонастанатата ситуација го забрза донесувањето на одлуки кај стопанствениците за преземање на чекори кон дигитализација кои можеби ќе се одлагаа и понатаму во поинакви услови.

За краток период се дигитализираше се што беше возможно, вклучително и каналите за забава, спорт и рекреација. Сведоци сме на одржување на виртуелни концерти, фитнес часови, па и спортски натпревари онаму каде што е изводливо.

Она што е сигурно е дека дигиталното функционирање кон кое се пристапи како неопходност нема да биде од времен карактер туку останува како бенефит од ова време невреме кое ќе придонесе кон подобрување на перформансите на стопанствениците и во иднина.

Сето ова ја прави ИКТ индустријата клучен фасилитатор на прилагодувањето на бизнисите за време на кризата како и ревитализацијата во следната фаза кога ќе биде

потребна исклучителна агилност и конструктивна стратегија за поставување на економијата на ниво кое ќе ги ублажи негативните последици во што пократок рок.

Кога се зборува за индустрии или деловни субјекти погодени од кризата основен параметар е намалувањето на приходите во тековниот период споредбено со истиот период минатата година или пак просечно остварените приходи во текот на претходната календарска година. Тоа би бил едноставен индикатор за угостителството, туризмот и малопродажбата бидејќи таму приходот се поистоветува со приливот на пари т.е. наплатата. Кај останатите индустрии каде се вбројува ИКТ индустријата каде доминира големопродажбата и резултатите се мерливи со фактурирана реализација истата не се совпаѓа со наплатата т.е. приливот на пари во истиот период. Кај овие субјекти и во случаите на еднакво ниво остварени приходи при продажба на стоки и услуги ефектот од кризата може да се појави дополнително доколку наплатата се одвива отежнато или пак побарувањата преминат во ризична група т.е. во спорни или ненаплатливи побарувања.

Овие ефекти нема да бидат земени во предвид при проценувањето на подобноста за користење субвенции во првата фаза но затоа треба да се земат во предвид при креирањето на мерките во следната фаза кои ќе бидат насочени кон ревитализирање на економијата.

2. Методологија на изработка

- Анкета
- Интервјуа
- Изворни податоци од регистарот на годишни сметки

3. Меѓународни искуства од секторот ИКТ со COVID 19 кризата

Според извршените истражувања на International Data Corporation (IDC) како глобален провајдер на советодавни услуги за ИКТ и телекомуникациската индустрија, во Февруари 2020 (првично спроведени во Кина), сублимирани се влијанијата на епидемијата врз деловниот свет (Wang, 2020):

Топ 3 негативни влијанија на епидемијата COVID-19 врз претпријатијата:

- Спреченост за посета на клиенти
- Значителен пад на перформансите на продажба
- Проблеми при обезбедување ресурси на производство

Голем број на проекти и нови бизнис зделки се откажани поради недостиг на комуникација и барање за состаноци кои инсистираат на “on-site” презентации. Проблемот се јавува и во интерни услови каде што работата во изолација на домот доведува до проблем на комуникација меѓу вработените. Отежната комуникација, недоволна синхронизација и невозможен надзор се вбројуваат како главни причинители за грешки и намален интензитет на оперативните активности.

Од друга страна, производствените капацитети имаат сосема поинаков проблем. Недостигот на ресурси се издвојува како главен причинител на застој, ако се земе во предвид увозот на сировини и репро-материјали. Затворените граници претставуваат значајна пречка. Од друга страна, брановите во кои се појавува COVID-19, не ја олеснуваат соработката. Доколку (на пример Кина) земја од истокот е опоравена од пандемијата, со полн капацитет за работа и извоз, не е во можност да соработува со земја од запад (Европска земја) поради присутноста на вирусот кој не е во фаза на намален интензитет. Нееднаквоста се јавува и во прекуокеански рамки.

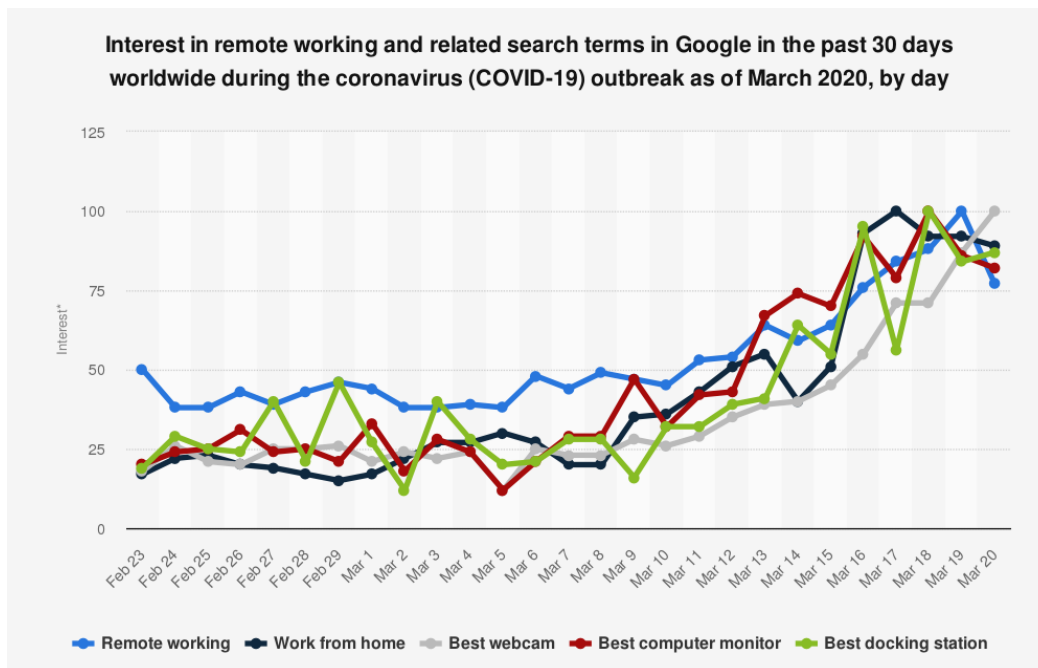
Топ 3 негативни влијанија на епидемијата COVID-19 врз претпријатијата:

- Подобрена корпоративна способност за соработка online
- Широко препознавање на вредноста на дигиталната трансформација и информатичката технологија кај сите вработени
- Стекнување способност за маркетинг и развој на деловна активност преку интернет

ИКТ секторот (како носител на промени) веќе беше запознаен со вредностите и олеснувањата кои ги носи технологијата и дигиталната трансформација. Меѓутоа,

пандемијата придонесе и останатите индустрии неминовно да ја почувствуваат поволноста и се повеќе да се насочат кон опционлните дигитални канали за комуникација и водење на бизнис. Во РСМ, ова значително донесе поголема интеракција како меѓу различните индустрии од приватниот сектор, така и од јавниот. Јавните институции кои долго време беа отпорни на дигитални алатки, се повеќе се свртеа кон опционални дигитални решенија.

Подолу е преглед на интересот за далечинска работа на светско ниво (Clement, 2020):

Извор: Statista 2020

Најлесно и брзо мерливи примери на директни ефекти од кризата во позитивна смисла се случаите со енормниот пораст на потребите за вработувања во Amazon како и успешниот пример за нагол скок на вредноста на акциите на Финскиот креатор на алатката за далечинска видео конференција Рехір.

Неминовниот пораст на електронската трговија и зачестените он лајн нарачки предизвикаа потреба од дополнителни вработувања во Amazon , па така само во март 2020 година оваа компанија вработу 100.000 лица. На вработените и соработниците кои се директно инволвирани во дистрибутивните центри, транспортни операции, продавници и самата доставува на пратките, платата им е покачена за 2 \$ / час во САД, С \$ 2 во Канада, 2 фунти / час во Велика Британија и приближно 2 € / час во многу земји од ЕУ. Целта на ваквата стратегија е да се овозможи почитување на препораките населението да остане дома.

На 14 мај 2020 година The Financial Times Ltd. Ја објави веста дека акциите на компанијата Рехір, производител на алатка за видео конференција е (најголемото ИПО софтвер на Скандинавија) бележат раст од 40%. Продажбите засновани на претплати се зголемиле за 72% во однос на 2019 година додека оперативната добивка се зголемила повеќе од двојно. Оваа година остварениот РОИ (принос на инвестираниот капитал) во првиот квартал е зголемен за 100% во однос на истиот период во 2019 година. Она што оснивачот Остли го гледа како посебен бенефит е дека и по завршувањето на кризата корисниците ќе бидат многу повеќе навикнати да користат видео состаноци, почесто преиспитувајќи се: “дали е неопходно да патувам со часови за конкретниот состанок, или можам ли да го одржам далечински со видео ?“

4. Светски искуства за поддршка на ИКТ секторот од страна на владите на одделни земји

Икуствата во соседните земји и пошироко не покажуваат некој универзален рецепт за поддршка на ИКТ индустријата како сектор кој уште еднаш покажа дека е од витално значење на една економија. Може да се каже дека и не е посветено директно внимание но сепак во одделни земји индиректно е опфатен со мерки кои не го исклучуваат.

Владата на **Велика Британија** најави финансирање од 20 милиони фунти за да им помогне на деловните субјекти да развиваат технологии што ќе ја подобрат издржливоста на земјата против коронавирусот. Секој проект ќе добие финансирање помеѓу 25.000 и 50.000 фунти. Ова е пример каде во фокусот се можеби други индустрии каде негативните ефекти се мерливи веднаш , но преку продуктивното користење на тие средства се создава потрошувачка за ИКТ производите и услугите.

Владата на **Република Хрватска** вовеле неколку мерки во насока на одложување на даночните обврски и субвенционирање на придонеси за исплата на плати во погедените дејности како туризам и транспорт но вовеле и една друга мерка значајна за ефектите со одложена појава споменати погоре. Даночните обврзници кои бележат најмалку 20% намалување на приходите имаат право да бараат одложување на плаќање на ДДВ обврската но и оние кои ќе докажат дека доспеаната обврска за ДДВ докажува произлегува од издадени фактури кои не се наплатени. Ова би значело намален ризик за обврзниците кои соработуваат со клиенти од погодените индустрии да алоцираат средства за плаќање на обврската за ДДВ искажана во издадените фактури кои можеби нема да бидат никогаш наплатени.

5. Општи макроекономски показатели за секторот и неговиот удел во македонската економија

Во 2019 бројот на трговски друштва регистрирани како ИКТ компании изнесува 2,198, што преставува раст од 8% во споредба со 2018 година. Бројот на вработени во ИКТ компаниите во 2019 изнесува 15,514 и е за 7% поголем од 2018 година, кога бележеше 14,541.

година	Број на трговски друштва	Број на вработени врз основа на часови на работа	Приходи од работењето	Просечен приход по вработен
2019	2,198	15,514	54,262,729,287	3,497,662
2018	2,021	14,541	53,034,073,371	3,647,210

ИКТ компаниите во 2019 година подмириле трошоци за даноци за плати и надоместоци на плати во износ од 824 милиони денари, споредено со 2018 е за 22% повеќе. Овие претпријатија во 2019 година исплатиле за своите вработени придонеси за задолжително социјално осигурување во износ од 2,953 милиони денари.

година	Трошоци за даноци на плати и надоместоци на плати	Придонеси за задолжително социјално осигурување	Останати трошоци за вработените
2019	824.240.869	2.953.851.814	966.074.074
2018	676.400.051	2.426.810.840	925.528.103

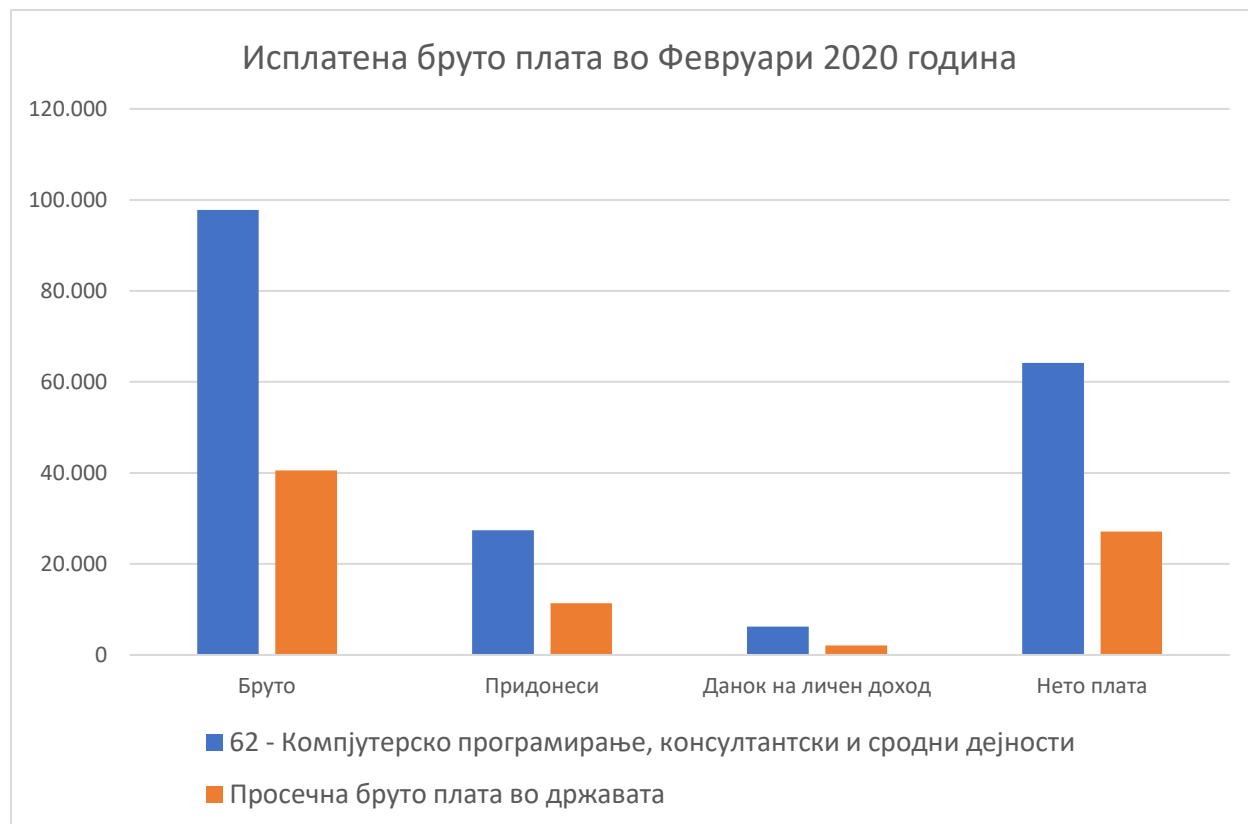
Кај оваа индустрија е специфично тоа што се јавува ставка останати трошоци на вработените (што не е случај со останатите индустрии), во износ поголем од платениот данок на личен доход. Во 2019 година по овој основ од страна на работодавачите се исплатени 966 милиони денари или **62.271 мкд по вработен** годишно. Тоа се трошоци за регрес за годишен одмор, новогодишен надоместок, патни и дневни трошоци, исхрана, разни обуки и сертификации кои претставуваат дополнителна ставка при формирање на цената на работната сила. Во овој случај бележиме дека тоа дополнително ја зголемува цената на работната сила за 9%. Ваквите трошоци не се јавуваат во билансите кај работодавачите од другите индустрии, каде што најчесто како ставка се јавува само трошокот за регрес за годишен одмор, како задолжителен надоместок во бруто износ од **11.302 мкд по работник**.

Ако се спореди износот на задолжителни социјални придонеси што би се платил за вработените во индустриите што плаќаат минимални плати кој месечно изнесува 4,952 мкд,

се добива индекс 3,2 бидејќи просечните придонеси по вработен платени за 2019 година во ИКТ индустријата изнесуваат 15,896 мкд.

Овој индикатор укажува дека со вкупните придонеси уплатени за пензиско, здравствено осигурување и осигурување во случај на невработеност од страна на ИКТ индустријата, би се подмириле придонеси за 49,709 вработени во индустриите кои примаат минимална плата.

Согласно официјално објавените податоци на веб страницата на Управата за јавни приходи вкупно уплатените придонеси за 2019 година изнесуваат 72.956.724.055 МКД па од тука учеството на придонесите платени од страна на работодавачите во ИКТ индустријата изнесува 4%.

Во оваа индустрија трошоците за плати на вработените претставуваат доминантна ставка во буџетите, а во услови на дефицит на соодветен кадар, клучно за подобрување на условите за бизнис е намалување на дополнителните давачки кон државата.

Согласно официјалните податоци кои ги објавува Државниот завод за статистика, работодавачите во ИКТ индустријата кои опфаќаат: компјутерско програмирање, останати услуги во врска со информатичката технологија и компјутерите, компјутерски

консултантски дејности, дејности на управување со компјутерска опрема, обработка на податоци, хостирање и слични дејности и интернет портали исплатиле 97,781 мкд просечна бруто плата по работник во Февруари 2020 год. Споредено со истиот период во 2019 година кога изнесува 85,380 мкд се забележува тренд на континуирано покачување кој достигнува 14%.

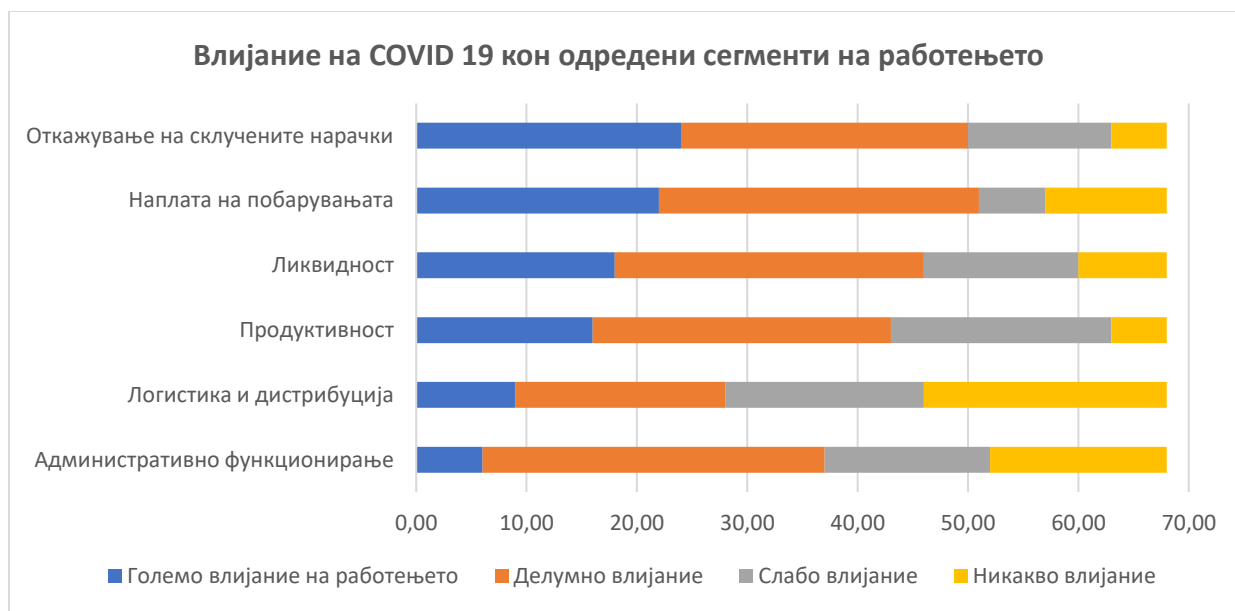
6. Анализа на спроведени анкетни прашалници во секторот ИКТ за ефектите од COVID кризата

6.1.Цел на анкетата и опис на испитаните компании

Со цел квантитативно да се анализираат ефектите од COVID кризата врз состојбата на ИКТ секторот, спроведен беше анкетен секторски прашалник на 68 испитаници кои се дел од ИКТ компании во земјата. Според структурата на компаниите, повеќето спаѓаат во микро или мали претпријатија (54), од кои 28 имаат до 10 вработени, а 26 бројат меѓу 11-50 вработени. Од останатите, како компании со средна големина се идентификуваат 11, а големи претпријатија 3. Гледано според географската дистрибуција, мнозинството од компаниите се со седиште во Скопскиот регион, додека следен регион со најмногу ИКТ компании е Пелагонискиот регион, а неколку фирми се со седиште и во останатите региони во земјата. Кај дејноста на анализираните компании преовладува развојот на софтвер (со 51%), следен од аутсорсирање на софтверски/технички услуги (15%), ИКТ консултантски услуги, систем интеграција (9%), големопродажба на хардвер (4%), телеком провајдер (3%) и тренинг провајдер (3%).

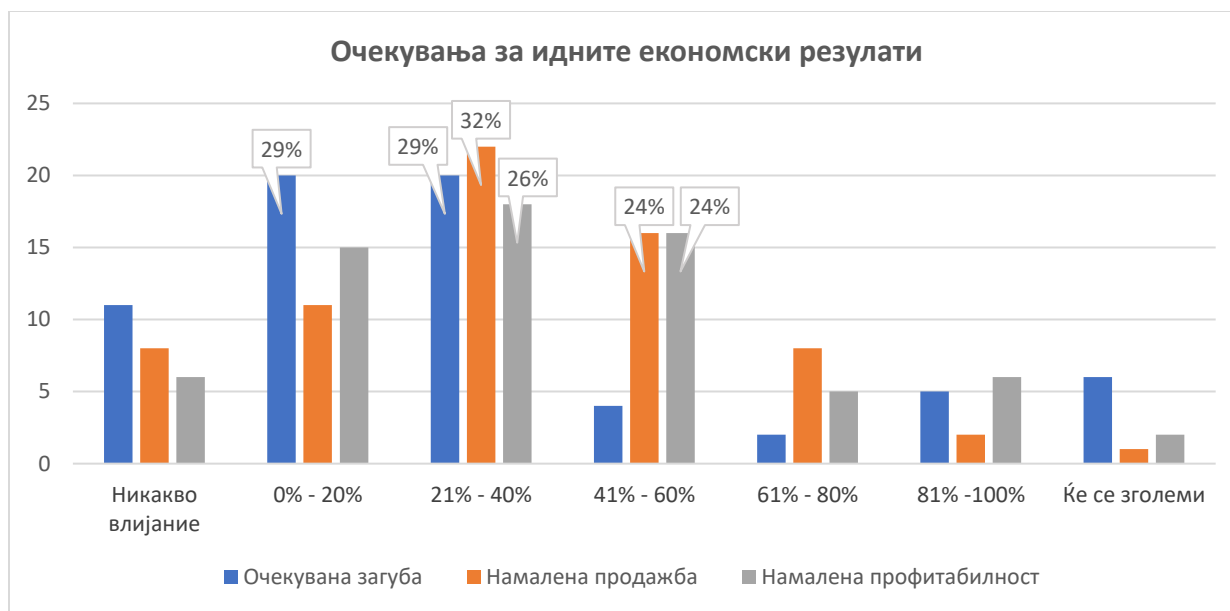
6.2.Влијание на COVID кризата на работењето на компаниите и економските резултати

Овој дел врши анализа на влијанието на COVID кризата врз одредени аспекти на работењето на ИКТ компаниите, како откажувањето на нарачки, наплатата на побарувања, ликвидноста, продуктивноста, логистиката и дистрибуцијата и административното работење.

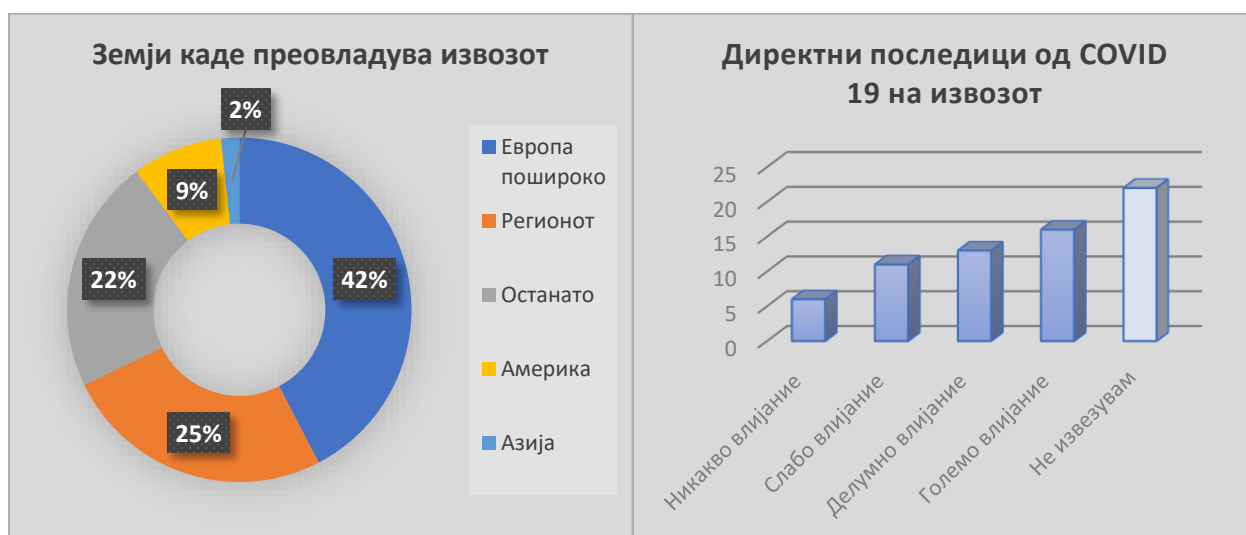
Притоа, компаниите се изјаснуваат дека откажувањето на нарачките кое е последица на COVID 19 има најголемо негативно влијание врз нивното работење, каде над 35% се високо засегнати, а 38% делумно засегнати од откажување нарачки. Тешкотиите со наплата на побарувањата исто така имаат последици на работењето на компаниите, со тоа што 32% се изјасниле дека имаат големо влијание, додека 43% се делумно погодени. Релативно високо влијание врз компаниите имаат и намалената ликвидност, како и падот на продуктивноста на работењето, каде 41% и 40% соодветно одговориле дека имаат делумно влијание на истите. Од аспект на логистиката и дистрибуцијата, голем дел од компаниите се погодени до некој степен, иако 32% сметаат дека немаат влијание на овие процеси, додека од аспект на административното работење, т.е. обезбедувањето на документи од државните институции, поголем дел од компаниите велат дека се делумно погодени (46%).

Како резултат на COVID кризата, најголем дел од компаниите очекуваат да имаат влијание на резултатите на успешност во блиска иднина, со тоа што по 29% од компаниите, очекуваат да остварат загуба во првиот квартал на 2020 година од 0%-20% и 21%-40%, соодветно. Ова се објаснува со очекувања за намалена продажба кај компаниите во 2020 година, каде 32% компаниите очекуваат пад на продажбата за 21%-40%, а 24% пад за продажбата за 41%-60%. Со тоа, слични се очекувањата за профитабилноста, со очекуван пад на истата од 21%-40% кај 26% од компаниите и намалена профитабилност за 41%-60% кај 24% од компаниите.

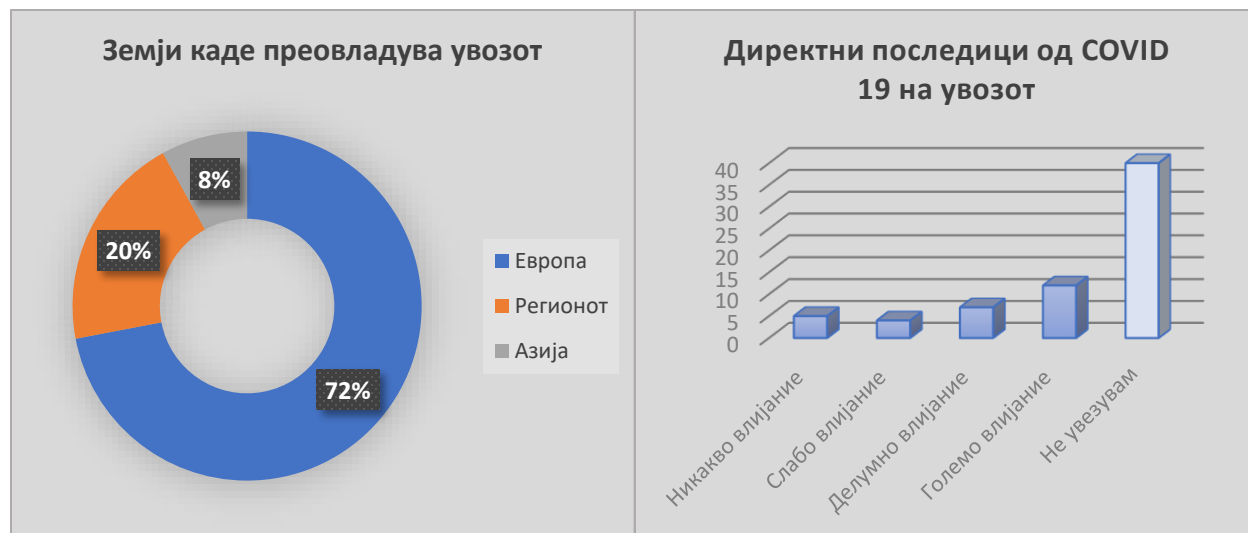
6.3. Влијание на извозот и увозот на ИКТ услуги и производи

Мнозинството испитани компании од ИКТ секторот во земјата се извозно ориентирани, со оглед на тоа што 68% одговориле дека извезуваат во странство. Од тие, најголем дел своите услуги и производи ги извезуваат кон Европа и пошироко, потоа во регионот, останати земји, Америка и Азија. Од ИКТ компаниите кои вршат извоз, најголемиот дел сметаат дека последиците од COVID 19 имаат големо влијание врз нивното работење, голем дел одговориле дека работењето им е делумно засегнато, следено од компаниите чие работење е слабо засегнато или не искусиле никакво влијание на извозот.

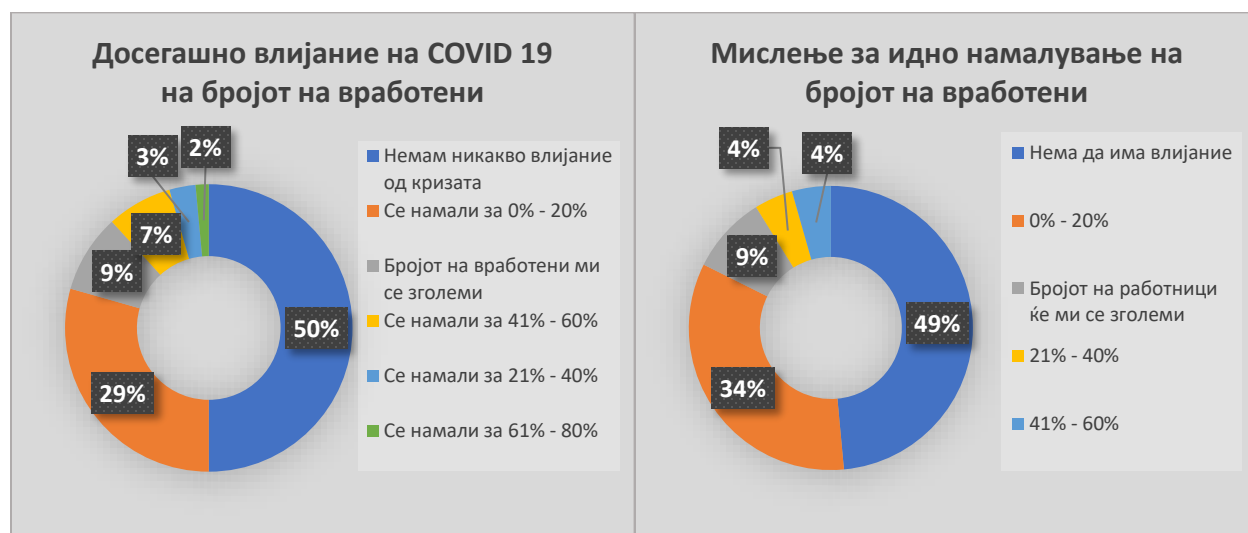
Од аспект на увозот, 56% од компаниите одговориле дека не вршат увоз на услуги или производи. Од компаниите кои вршат увоз, истиот е доминантно од Европа, по што следува регионот. Кај увозно засегнатите, најголем дел се изјаснуваат дека имаат големо влијание

на работењето, дел имаат делумно влијание, следено од помал број кои не се засегнати или се слабо засегнати од ситуацијата со COVID-19.

6.4 Влијание на COVID кризата на вработените

50% од ИКТ компаниите се изјаснуваат дека COVID кризата нема никакво влијание на бројот на нивните вработени, додека 29% проценти морале да го намалат бројот на вработени за 0%-20%. Сепак, за време на кризниот период 9% од компаниите искусиле раст на вработените. 7% од компаниите биле силно засегнати од ситуацијата каде бројот на вработени им се намалил за 41-60%, кај 3% од компаниите бројот на вработени паднал за 21%-40%, а бројот на вработени се намалил за 61-80% кај 2% од компаниите.

Предвидувањата за идната засегнатост врз бројот на вработените од COVID кризата е слична со досегашното влијание, каде 49% од работодавците сметаат дека ситуацијата нема да води до намалување на бројот на вработените во иднина. 34% од испитаниците сметаат

дека ќе имаат релативно мал пад на вработените од 0%-20%, 9% дека бројот на вработени ќе се зголеми, а по 4% сметаат дека бројот на вработени ќе опадне за 21%-40% и 41%-60%, соодветно.

Со цел да се олеснат последиците од COVID кризата врз вработените во ИКТ компаниите, можни се низа мерки кои компаниите сметаат дека државата треба да ги превземе за да се задржи најголем број на истите. Притоа, мерки кои најголем број компании сметаат дека би имале влијание се обезбедувањето на бескаматни кредити, намалување на даночните оптоварувања и субвенција на дел од платите на вработените. Следни мерки според мислењето за ефективност на истите се намалување на социјалните давачки, доделување на кредити за одржување на ликвидноста и обртни средства за компании, ослободување од плаќање придонес за пензиско осигурување, намалување на аконтациите од данок на добивка, одложување на плаќањето на данокот на доход, обезбедување на заеми со ниски камати, обезбедување на гаранција за заем и заем за обртни средства и признавање на боледување пократко од 30 дена од страна на ФЗО.

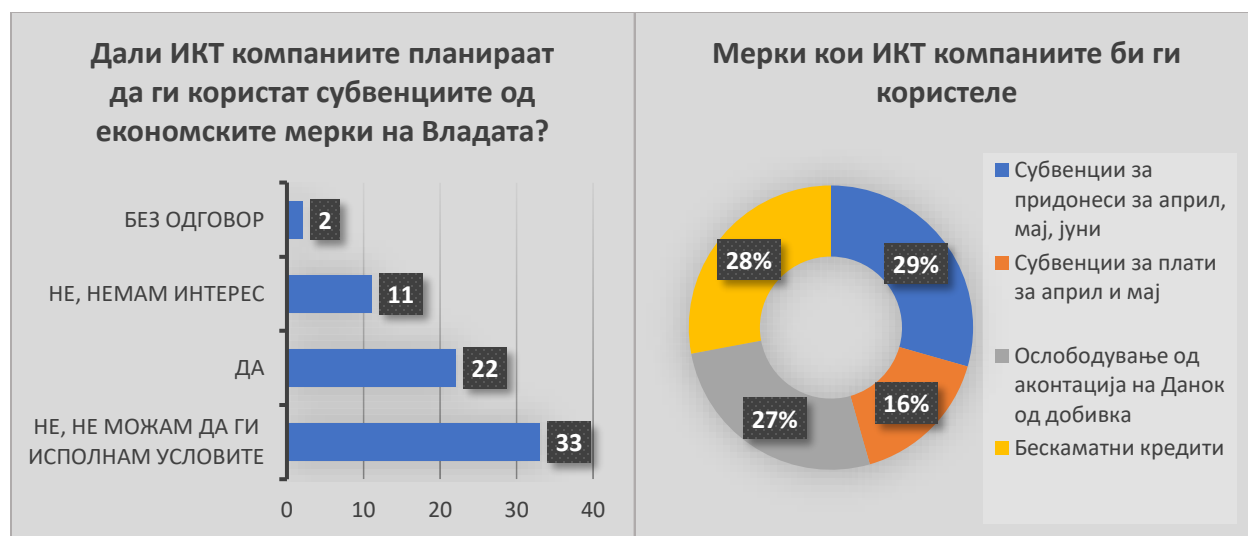
6.5 Мерки превземени од страна на ИКТ компаниите и економски мерки од Владата

Соочени со новонастанатата ситуација голем број од компаниите мораа да превземат брзи мерки за прилагодување на истата или да направат план за идниот период. Во тие услови, најголем број од компаниите пристапиле кон организирање на дел од работниците за работа од дома. ИКТ секторот покажува висока флексибилност за работа од дома, со оглед на тоа дека 62% од компаниите се во можност целосно да го прилагодат своето работење независно од работниот простор, а 37% делумно. Чести мерки на прилагодување на кризата

кај ИКТ компаниите се и намалување на работното време, прилагодување и подобрување на санитарно техничките услови за работење. Но од друга страна, застапени се и мерките за стопирање на исплатата на награди и бонуси, намалување на месечните примања на вработените и неисплата на дивиденда.

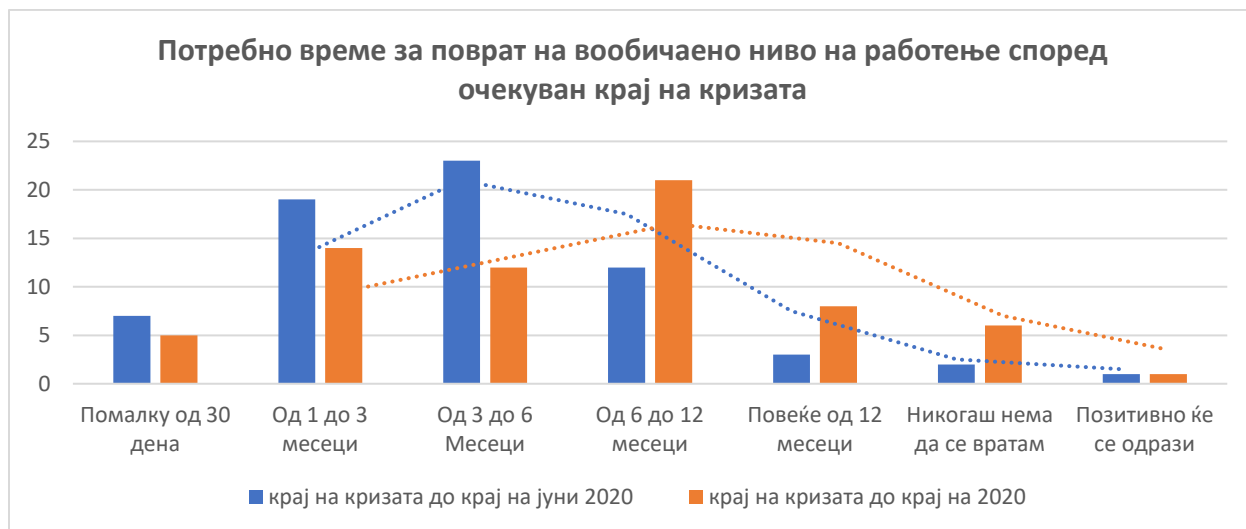

Во поглед на економските мерки понудени на компаниите од страна на Владата за олеснување на нивната погоденост од кризата, најголем дел од ИКТ компаниите не би аплицирале за истите, бидејќи сметаат дека не се квалификуваат. Голем дел од компаниите планираат да аплицираат, додека одреден дел не би аплицирале бидејќи немаат интерес. Од аспект на мерките кои тие би ги користеле, субвенциите за придонеси за април, мај и јуни, бескаматните кредити и ослободувањето од аконтација на ДДВ се приближни во својата популарност, по што следуваат субвенциите за април и мај.

6. 6 Прилагодување на работењето според крај на кризата и мерки во идна фаза

При поставени две сценарија за очекуван крај на кризата, првото дека кризата би завршила до крај на јуни 2020 година, а второто дека кризата би завршила до крај на 2020 година, забележливо е дека на компаниите би им бил потребен пократок рок за поврат на вообичаеното ниво на работење што побрзо заврши кризата и се нормализира состојбата.

Пред ИКТ компаниите се наоѓа следна фаза на прилагодување на нивните бизниси, со цел да излезат од кризата со најмали последици по успешноста. Од тој аспект, најголем дел од компаниите предвидуваат дека ќе се прилагодат кон новонастанатите услови и ќе направат промени на начинот на кој ги испорачуваат своите стоки/услуги. Некои компании сметаат дека во иднина постои можност за преориентирање кон друга целна група на купувачи или пак преориентирање кон други пазари, додека мал дел од компаниите сметаат дека сепак неизбежно е намалувањето на бројот на вработените.

7. Анализа на спроведени интервјуа во секторот ИКТ

Поради краткиот рок за мерење на квантитативните ефекти од кризата предизвикана од корона вирусот, поголем акцент во истражувањето се става на интервјуата кои обезбедуваат информации за квалитативните ефекти со кои се соочуваат работодавачите во ИКТ индустријата збогатени со предлози и идеи за конкретни чекори кои ефикасно би придонеле за прилагодување на работењето во следната фаза која најчесто се нарекува “нова нормала”. Во моментот на спроведување на анкетата Април 2020 се зборуваше за можни сценарија по завршување на кризата. Сега тоа не би било случај бидејќи е се повеќе извесно дека неможе да се предвиди крајот на кризата па анализите се насочуваат кон предвидување на начинот на функционирање во новонастанати услови кои ќе постават нови норми и стандарди во професионалниот свет.

Интервјуирани учесници беа менаџери и сопственици на правни лица од ИКТ секторот, а поставените прашања беа отворени, со цел подетално да се доловат клучните поенти, преку отворен разговор. Разговорот се водеше во рамка на 10 прашања, за кои соговорниците дадоа различни одговори кои генерално зависат од тоа од кои индустрии доаѓаат корисниците на нивните стоки и услуги.

1. *Како го оценувате работењето во изминатите два месеца?*

Овде одговорите беа многу слични бидејќи генерално во оваа индустрија поимот *работа од дома* (актуелно за време на корона кризата) или подобро кажано *работа од секаде* не е непознат затоа што и пред кризата се повеќе беше прифатено како пракса. Сите интервјуирани фирми за многу краток рок ги преселиле канцелариите во сопствените домови, каде што работата продолжила непречено.

Она што сепак влијае на квалитетот на извршувањето на работните обврски се отежнатите услови од аспект на поставување на работните услови, нееднаков квалитет на инфраструктура (интернет, електрична енергија, канцелариски мебел), усогласување на домашните обврски кај родителите на малолетни деца и сл.

2. *Кој беше најголемиот проблем/предизвик со кој се соочивте?*

Најчести одговори во овој дел се: непланирани инвестиции за техничка опрема, трошоци за надворешни соработници и коучинг експерти, намалена координација меѓу тимовите, намалена мотивација на вработените, отежнат мониторинг на интензитетот на работа, нерамномерна распределба на задачите помеѓу вработените што води кон преголемо оптоварување на некои вработени или недоволна искористеност на други.

3. *Како планирате да го организирате работењето во периодот што следи?*

Делумно враќање на тимовите и ротација на вработените беше најчест одговор. Се планира реорганизација на деловниот простор со кој ќе се создадат услови за почитување

на обврската за задолжителното растојание но носењето маска во текот на 8 часовно работно време е тешко применливо и според испитаниците непотребно кога се работи за престој на работникот на сопственото работно место. Секако дека е неопходно при движење низ заедничкиот простор но вака дефинираната обврска за задолжително носење дури и во случаите кога на пример во 30 м² седат само 2 лица испитаниците сметаат дека треба да се ревидира. Ке се почитува обврската за носење на маски, ракавици како и држење на растојание од 2 метра.

Отежнатото исполнување на работните обврски при работа од дома за родителите на деца до 10 години посебно се потенцираше во смисла на последиците кои би се јавиле на подолг рок. Во овј дел би била неопходна реорганизација на долг рок бидејќи поради намалената продуктивност на оваа категорија вработени работодавачите ќе бидат принудени да ангажираат дополнителни ресурси се со цел навремено и целосно исполнување на обврските. Според засега поставената регулатива целокупните трошоци за овие активности се на товар на работодавачот.

4. Какви се реперкусиите врз финансиските резултати?

Претпријатијата се соочуваат со намален промет, но незначителен. Од поголема важност е не можноста за раст и развој, бидејќи прометот останува во некоја граница/нормала како претходно, но можностите за развој, изнаоѓање на нови клиенти и проекти е сведен на минимум.

5. Каква е соработката со останатите индустрии во периодов? Со која индустрија е интензивирана соработката со која е намалена?

Намалена е соработката со фирми од индустриите како угостителство, туризам и превоз на патници, додека зголемена со фирми од секторот на здравството и online забавата. Постои потенцијал за интензивирање на соработката со речиси сите индустрии но клучна е подготвеноста на стопанствениците да ја прифатат неопходноста од воведување или унапредување на дигитализација во повеќе сегменти од функционирањето.

6. Кои се препораките за бизнисите во останатите индустрии во делот на реорганизација на работењето интензивирајќи ја примената на ИКТ алатки?

Одговорите се повторуваа во насока на подобрување на дигиталната писменост, создавање на навика на луѓето за читање и пишување е-маил пораки, работење преку интернет и генерално поголемо користење на компјутер и мобилен телефон во секојдневниот живот.

7. Какви се Вашите препораки за мерки кои владата треба да ги донесе за ИКТ индустријата?

- Поефтинување на работна сила преку намалени задолжителни давачки кон државата,

- Фокус кон економските оператори кои се во позиција да одржуваат здрава економија
- Брза и навремена достава на информација
- Исклучување од оданочување на исплатите на нерезиденти (товар за исплатителите во случаите кога не постои договор за избегнување на двојно оданочување)
- Воведување на флексибилен закон за вработување
- Достава на електронски документи до надлежните институции

8. Дали плаќате дополнителни бенефиции на вработените?

Кај испитаниците се забележуваат различни пристапи кон дополнителните бенефиции што се исплаќаат на вработените. Во зависност од профилот на кадрите и нивото на нивната дефицитарност на пазарот се уредува политиката за користење на приватно здравствено осигурување, животено осигурување, уплати во приватни пензиски шеми. Ништо од ова не практикуваат оние работодавачи кои вработуваат пониско квалификувана работна сила и помало работно искуство.

9. Дали би ангажирале дополнителна работна сила/практиканти доколку добиете можност за субвенционирани вработувања?

Наведеното прашање беше поставено во насока на прогноза на потенцијалот за отварање на нови работни места во насока на можно превземање на потенцијалните отпуштени работници кои би се појавиле на пазарот на трудот во следната фаза како резултат на кризата. Преку најразличните програми за преквалификација се отвараат начини за креирање на прифатлива работна сила но кај повеќето испитаници причината за воздржување од вакви чекори е несигурноста на долг рок па затоа предлагаат елиминирање на строгите ограничувачки услови при субвенционирањето на нови вработувања или практиканти. Тие ограничувања се поставуваат за да се намали можноста за злоупотреби од страна на работодавачите што би било оправдано во некоја друга индустрија но не и во ИКТ каде поради дефицитот од работна сила ризикот е сведен на минимум.

10. Дали би одлучиле да организирате тимбилдинг и/или платен одмор за вработените (и нивните семејства) во домашните туристички капацитети доколку за тоа не би имале дополнителни даночни оптоварувања?

Бидејќи извршувањето на работните задачи во оваа индустрија неминовно наметнува потреба од различни обуки, професионално усовршување, посета на конферции и слични активности од кои произлегуваат чести патувања, трошоци за пат, сместување и храна се чести ставки во буџетите на овие фирми. Работодавачите не се воздржуваат од трошење и покрај дополнителните давачки кон државата кои имаат обврска да ги платат, па во оваа состојба кога сите такви патувања се одложени останува да се организираат во рамките на нашата земја. Доколку се воведат ослободувања од даночните обврски секако би било

поприфатливо за нив, а од испитаниците поголемиот дел одговорија дека би можеле да издвојат околу 6.000 МКД по вработен за оваа цел и при актуелната состојба.

8. Активности на Владата на Република Северна Македонија поврзани со сектор ИКТ

Владата на РСМ со почетокот на кризата најавувше мерки кои требаше да помогнат на стопанството да го поднесат првиот удар врз економијата поради ограничувањата кои стапија на сила во насока на заштита на здравјето на населението за спречување на ширењето на инфекцијата со корона вирусот. Мерките беа дефинирани во 2 сета чија примена се спроведување со следната хронологија:

- а) Бескаматни кредитни линии за подобрување на ликвидноста објавени во 2 наврати. Кредитна линија за намалување на влијанието на COVID-19 во економијата - COVID1 согласно Јавен повик објавен на 26.03.2020 година со важност до 25.04.2020 година со вкупен расположлив фонд со вкупен износ 338.250.000 денари. Средствата се во целост исцрпени со последните одобрени кредити од пристигнатите апликации на ден 06.04.2020 година до крајот на работното време. Во овој период евидентирани се вкупно пристигнати 1.024 кредитни апликации, од кои 738 се одобрени за кредитирање, а 286 апликации се одбиени поради неисполнување на условите и критериумите од јавниот повик. Оваа линија се однесуваше само на директно погодените индустрии (угостителство, туризам, транспорт) каде што не се вбројуваа фирмите од ИКТ индустријата
- б) Ослободување од плаќање на износот на аконтациите на данок на добивка за месеците март, април и мај 2020 година за обврзниците кои имаат претрпено штети во своето работење поради спроведување на мерките за спречување на внесување и ширење на Корона вирусот. И оваа мерка се однесување пред се на Даночните обврзници кои вршат дејност наведена согласно со Националната класификација на дејности: туризам, угостителство и транспорт но и сите останати компании кои имаа пад во приходите за месец март повеќе од 40% во однос на истите во месец февруари 2020 година или намалувањето на вкупните приходи за 2020 година изнесува повеќе од 40% во однос на истиот период претходната година. Втор алтернативен услов е бројот на вработени кои не придонесуваат во економската активност на работодавачот, заради спроведување на мерките, да изнесува најмалку 25% во однос на вкупниот број на вработени во месец февруари 2020 година и третиот алтернативен услов е работодавачот да затворил најмалку 50% од продажните места преку кои го остварува прометот. Согласно соопштението објавено од Управата за јавни приходи на 08.05.2020 год, вкупно 1019 даночни обврзници поднеле барања од кои 747 се прифатени со следната структура по дејности: 149 од дејност транспорт; 114 од дејност угостителство; 79 од дејност туризам; и 405 се од останати дејности.

- с) Субвенционирање на платите од вкупно 14.500 денари месечно по работник за оние работници кои последните 3 месеци примиле плата пониска од 39.900 за секој месец поединечно. Основен услов е евидентиран пад на приходите во месецот за кој се бара поддршката од најмалку 30% споредено со просечните месечни приходи во 2019 година или пак со сезонскиот просек за последните 4 месеци со оној од истиот период за 2019 година. Иако најавената мерка беше дефинирана со Уредба која беше објавена во Службен весник број 93/20 од 07.04.2020 истата претрпе првична измена на 09.04.2020 со Службен весник број 97/20 за да на 28.04.2020 во Службен весник број 111/20 биде објавена целосно нова Уредба со која се укинува важноста на претходната, а на 01.05.2020 во Службен весник број 113/20 беше објавена соодветна дополна. Овој процес на донесување, дополнување и изменување на уредбата наиде на остри критики од јавноста бидејќи нешто што требаше да значи прва помош за стопанството се спроведувааше речиси еден месец.
- Суштински измени со оваа уредба се направени со воведување можност оваа помош да биде конвертирана во грант доколку се реализираат одделни инвестиции до ниво на примената помош како и прецизно дефинирање на условите под кои работодавачите ќе можат да го намалат бројот на вработени во периодот до рокот за исплата на плата за месец мај.
- д) Со мерката за субвенционирање на исплата на придонеси од задолжително социјално осигурување, се овозможува на работодавачите за месеците април, мај и јуни 2020 за секој осигуреник да користат субвенција за исплата на придонесите од задолжително осигурување, најмногу до 50% пресметани на просечната бруто плата по работник во РСМ, според податоците на Државниот завод за статистика објавена во месец јануари 2020 година. Оваа мерка главно ја користеа оние даночни обврзници кли не ги исполнуваат условите предвидени за користење на мерката за финансиска помош за плати и тоа главно поради висината на исплатените плати во последните 3 месеци.
- е) Речиси идентични беа условите за аплицирање на 2рата Кредитна линија за намалување на влијанието на COVID-19 во економијата - COVID2 . Повикот за аплицирање започна на 29.04 при што се овозможи учество за сите фирми кои го исполнуваат условите независно на која индустрија припаѓаат. Рокот за аплицирање беше 13.05 а резултатите за бројот на поднесени апликации и одобрени кредити се очекуваат да бидат објавени до крајот на месец Мај.

9. Краткорочни / долгорочни мерки за времетраење на кризата

Препораките од врвни аналитичари ширум светот се дека двигател за раздвижување на економијата по кризата треба да бидат иновативните компании кои ќе креираат нови работни места. Неминовно е соочувањето со отпуштања на работници како резултат на драстично опаѓање на обемот на индустриско производство кое се очекува да се случи веќе

во втората половина на јуни дотолку повеќе што и рокот за неможност за отпуштање на работници истекува токму во тој период. Во тој момент сите оние работодавачи кои се прилагодиле да работат во новонастанатите услови и кои имаат потенцијал да го прошират обемот на работење би биле двигатели на процесот на закрепнување и надминување на последиците.

Идеите треба да дојдат од иновативните компании, тие да бидат главни советници на владите кои имаат сериозни дилеми дали концентрацијата треба да биде на краткорочни мерки кои ќе ја помагаат ликвидноста на ограничен број стопанственици на краток рок или пак на долгорочните мерки кои ќе ја помогнат економијата во државата.

ИКТ индустријата е клучна заради можните решенија кои може да ги понуди на бизнисите во насока на приспособување со новонастанатите услови. Со најразлични дигитални алатки може да се унапредат процесите кои ќе водат кон зголемување на економичноста во работењето што би значело можност за заштеда и реалокација на материјални и човечки ресурси.

1. Поддршка за иновативни проекти за олеснет настап на странски пазари / извоз на услуги

Во услови кога во светски рамки се нудат нови решенија за прилагодувања на бизнисите во новонастанатата ситуација, сведоци сме на користење на најразлични алатки за виртуелни канцеларии, училници, продавници итн, неопходно е да се посвети посебно внимание на локалните капацитети. Треба да се изнајдат начини за поттикнувања и поддршка на локалните провајдери да изградат капацитети со кои би се намалила зависноста на стопанството од увозни ресурси, а од друга страна би се креирале можности за проширување на надворешни пазари.

Тоа би можело да се постигне со наменски проект на Фондот за иновации и технолошки развој кој би се зансвал на однапред идентификувани подрачја кои произлегуваат од неопходноста за прилагодување на бизнисите на новонастанатите услови преку дефиниција на процесите за кои е неопходна дигитализацијата.

2. Електронска документација – физичкиот пренос на хартија би се претворил во движење низ виртуелниот простор со примена на софистицирани информациски системи, во комуникацијата на сите засегнати страни во стопанството. Притоа се мисли на:

- Документација која циркулира помеѓу стопанските субјекти (нарачки, фактури, договори)
- Документација која се комуницира со државните органи – засега е воведена комуникација по електронски пат во некои домени, но сеуште постои простор за

подобрување (Уверение за платени давачки од УЈП, обрасци за ослободување од задржан данок, различни потврди од судовите, општините и останатите институции со јавни овластувања кои издаваат најразлични сертификати)

→ Размена на интерни акти помеѓу работодавачите и работниците во рамките на работни однос (исплатни листи за секој вид на исплата, договори за вработување, барања за годишен одмор, решенија за годишен одмор)

Ова би била мерка со која што ќе се поедностави водењето бизнис преку заштеда на трошоци, а воедно би придонела за заштита на животна средина, намалувајќи го користењето на хартија.

Ако се анализира само печатената документација која се репродуцира, само врз основа на регулативата на работните односи, а се комуницира помеѓу работодавачите и вработените, се доаѓа до заклучок дека со воведување на оваа мерка, ќе се искористи потенцијал за зачувување на 1,717 дрва на годишно ниво.

3. Зголемување на конкурентноста за вработување на работна сила во однос на неформалните работодавачи од странство

Ако увидовме дека многу професии може да се работат далечински зошто би се работеле за домашен работодавач, а не за европски или амерички неформален работодавач. Се повеќе фирми кои регрутираат кадар за далечинска работа се присутни во Македонија нудејќи плати кои во нето износ не се разликуваат многу од оние кои ги исплатуваат домашните работодавачи. Долготрајниот престој на електронските медиуми ги прави лесно подводливи за прифатените услови извемајќи ги од предвид останатите клучни фактори при избор на работен ангажман и работодавач.

Главната конкурентска предност на неформалните работодавачи со бизниси ширум светот е непостоење обврска за исплата на обврските по однос на пензиско и здравствено осигурување што значи сериозен удар на фондовите кои треба да обезбедат непречено функционирање на здравствениот систем како и егзистенцијална сигурност за населението по напуштање на работниот процес.

Во ваква криза најмногу страдаат најранливите кои функционираше надвор од системот на вработување. Остваруваат заработувачка која се однесува само на задоволување на моменталните потреби. Во ИКТ индустријата тоа се ангажираните лица од страна на странски неформални работодавачи кои за примените средства преку PayPal, Pioneer, Revolut и слични платформи за електронски наплати од странство спаѓаат во групата на невработено население кое ќе биде предмет на социјална помош со предвидениот трет сет мерки на владата на РСМ.

4. Условно субвенционирање на нови вработувања

Мерките не смеат да бидат насочени кон еднократна помош на загрозените социјални групи. Тоа е опасна замка која ќе допринесе кон зголемување на бројот на припадници на оваа група. Предвидените буџети би требало да се насочат кон условни субвенционирања на работодавачите кои би биле поттикнати да инвестираат во нови вработувања, креирање на нови работни места кои ќе придонесат да се амортизира очекуваниот шок од масовни отпуштања на работници. Можна и реално применлива мерка би била симнување на прагот на максимална соновица за пресметка на придонеси кај работодавачите од ИКТ индустријата. Правото на здравствено осигурување е еднакво независно од износот на уплатениот придонес по обврзник, кој во ИКТ индустријата е далеку над просечниот, а секако ќе биде загарантиран највисокиот пропишан износ за пензија бидејќи придонесот за пензиско осигурување се плаќа над максималниот. Конкретниот предлог по однос на ова прашање е да се лимитира или да се постави горен праг за пресметување на придонесите кој би значел пресметка на придонесите за вработените во ИКТ индустријата за максимален износ на плата кој е утврден како просечната исплатена плата во индустријата.

5. Поддршка на преквалификацијата на кадри во насока на креирање на поголем потенцијал на ИКТ секторот

Прашањето за преквалификација на кадар во насока на оспособување за вработување во ИКТ индустријата е подолго време често дискутирана тема. Веќе се превземени конкретни чекори преку Оперативните годишни планови за активни програми и мерки за вработување при Агенцијата за вработување, но овде зборуваме за поинаков пристап.

Агилноста во прилагодувањето на новонастанатите услови беше клучен фактор за опстанок во услови на криза каде работодавачите беа принудени да инвестираат во едукација на своите вработени за соодветни вештини и алатки. Со тоа се соочуваат работодавачите од сите дејности но токму оваа гранка може најмногу да придонесе во моделирање на кадар за компаниите кои го прифаќаат процесот на дигитализација како неминовен.

Доколку работодавачите се охрабрат да ангажираат невработени лица по основ на пракса, обука, пробна работа, хонорарен ангажман заради повремени потреби и сл. без посебни долгорочни ограничувања а при тоа да бидат субвенционирани за социјалните давачки се отвара можност за потенцијално прифаќање на оние лица кои поради настанатата состојба ќе бидат отпуштени од работа.

6. Намалување на даночно оптоварување за давањата кон вработените

Можна мерка за помош на туризмот во РСМ би била кампања за интензивно користење на капацитетите од страна на работодавачите за своите вработени и нивните семејства. Ова е изводливо доколку се воведо ослободување од дополнителни давачки (данок на личен доход и данок на добивка поради третманот на непризнаени расходи) за сите уплати кои работодавачите ќе ги извршат на сметките на регистрираните хотелиери и останати сместувачки капацитети, регистрирани за вршење на соодветната дејност во РСМ.

Согласно податоците од регистарот на годишни сметки за 2019 година, вкупниот износ на останати трошоци за вработените искажан во полето АОП 217 во билансот на успех изнесува 966.074.074 МКД. Оваа ставка ги содржи сите останати трошоци што работодавачот ги подмирува за работникот по основ на патни и дневни трошоци, регрес за годишен одмор и слични надоместоци кои во просек за анализираните субјекти изнесува 62.271 МКД. Ако претпоставиме дека во тој износ учествува регресот за годишен одмор во висина од 12.000 МКД остануваат 50.000 МКД или 12.500 МКД распоредени по квартали.

Со настанатата состојба поради присуството на корона вирусот кога само половина квартал имавме редовно работење, за овој период можеме да пресметаме износ од 18.750 МКД (еквивалент на 1.5 квартали) средства кои би можеле да се алоцираат под услов да претпоставиме дека работодавачот не се соочува со намален обем на активности па следствено на тоа и приходи.

Од спроведените интервјуа со работодавачи од ИКТ индустријата може да се дојде до заклучок дека работодавачите се подготвени да издвојат најмалку 6.000 МКД по вработен за оваа цел а споредено со наведените податоци за трошењата за вработените во индустријата во 2019 година би се димензионирал потенцијал од околу 4.73 милиони ЕУР.

Воведувањето на ваква мерка не би имала никакви буџетски импликации бидејќи зборуваме за средства од стопанството кои би се алоцирале директно во туризмот.

7. Формална основа за организирање работа од дома

Една од донесените препораки за справување со пандемијата е Препораката донесена од страна на владата на 19 Март 2020 со која се препорачува на сите работодавачи, односно секое раководно лице на институцијата, во зависност од типот на работата и можностите, да ја организира работата и начинот на работа на вработените лица, преку работа од дома, без да се наруши редовното и нормалното функционирање на институцијата. Со тоа се отстрануваат сите бариери кои ги наметнува постоечкиот Закон за работни односи преку ограничувачките одредби со наметнување обврски неприменливи во денешниот начин на функционирање на бизнисите.

Поради неможност за предвидување на траењето на периодот во кој ќе бидеме приморани да функционираме на прилагоден начин, работењето од дома ќе остане неопходно во сите дејности каде е тоа можно, не само за ИКТ индустријата.

Оттука Владата би требало да донесе Уредба со која ќе се суспендираат одредбите од Законот за работни односи (член 50, 51 и 52) кои се однесуваат на работење надвор од работните простории која би имала важност и по завршувањето на вонредната состојба т.е. најмалку до 31.12.2020 година.

Референци

- Clement, J. (2020, March 24). *Statista 2020*. Повратено од Statista 2020:
<https://www.statista.com/statistics/1105696/remote-working-google-searches-worldwide-during-covid-19-outbreak/>
- Holst, A. (2020, March 25). *Statista 2020*. Повратено од Statista 2020:
<https://www.statista.com/statistics/1106397/global-tech-goods-and-services-growth-covid-19-impact/>
- Wang, F. (2020, March 9). *IDC Analyze the Future*. Повратено од CXO Surveys: IT and Digital Transformation Show Growing Value as the COVID-19 Epidemic Takes its Toll:
<https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prCHE46116820>